

գուցէ այդպիսի շրջանի նախօրեակի առաջ ենք կանգնած, սակայն միայն նախօրեակի: Ժամանակը դարձել է սփիւնկս. գուշակութիւնների չի ենթարկուում: Իսկ մինչեւ որ հայրենիքը դռները լայն բացուեն, գաղութային հայութիւնը յեռարանի տեղ կոտորուած եղեգ է հանդիսանում: Նրա (գաղութային հայութեան) համար չէ ի հարկէ, որ Մասէհեանը երեւան է հանում իւր թարգմանութիւնները մէկը միւսի ետեւից: Որովհետեւ այդ հասարակութիւնը մայրենի լեզուով չէ կարգում, եթէ ենթադրել, որ կարգում է: Սակայն մենք անցնենք խնդրին, — Մասէհեանի թարգմանչական տուեալներին եւ թարգմանութիւնների գրական յատկութիւններին քննութեան:

Շէքսպիրի թարգմանութիւնը բարդ տուեալներ է պահանջում թարգմանչից: Շէքսպիրը ոչ միայն հանձարեղ դրամատուրգ է, միաժամանակ մեծ բանաստեղծ է: Առանց բանաստեղծական տաղանդի նրա թարգմանութիւնը ըստ նիւթի արժանոյն անհնարին է: Ճշտօրէն եւ խնամքով թարգմանութիւնը ի հարկէ կարող է վերարտադրել նրա երկերը իրենց դրամատիքական բոլոր արժանիքներով, բայց նրանց բանաստեղծական կեղեւը, որ այնպէս օրգանաբար զօգուած է բովանդակութեան հետ, անխուսափելի կերպով պիտի տուժի, եթէ բնաւ չ'աներեւութանայ: Մինչեւ Շէքսպիրի թարգմանութեան ձեռնարկելը Մասէհեանը հրապարակ եկաւ թարգմանութիւններով *pur sang* բանաստեղծից, Բայրոնից, ինչպէս նկատած ենք, իննսնական թուականներին: Մուրճ ամսագրում նրա առաջին եւ ետ գործը, Բայրոնի «Վեր առ տաւիղդ», սոնատի թարգմանութիւնը աչքի ընկնող երեւոյթ էր մեր թարգմանչական բանաստեղծական գրականութեան մէջ եւ կասկած չէր թողնում, որ թարգմանիչը ինքը օժտուած է բանաստեղծական տաղանդով: Դորան հետեւեցին մի քանի այլ սոնատների թարգմանութիւններ նոյն բանաստեղծից: Ապա նա շուտով անցաւ Շէքսպիրին: Նիւթի սկզբնական ընտրութիւնը նրան հետեւող վերելքը դէպի Շէքսպիր, արդէն ապացոյց էին թարգմանչի գրականական բարձր ճաշակի: Այդ բոլորով հանդերձ, նոյն իսկ Շէքսպիրի երկերից նրա առաջին թարգմանութիւնները չէին կարող ենթադրել տալ, որ յանձին մի օտար պետութեան դիպլոմատի հասունանում է մի խոշոր հայ գրականական դէմք, այնքան քիչ է բախտից փախչողուած մեր գրականութիւնը: Սակայն անակնկալ տեղի ունեցաւ

եւ այսօր նոյն անձը, անընդհատ կատարելագործուելով, գալիս է մուծելու մեր գրականութեան մէջ մի անգին գանձ, յղի մեծ արդիւնքներով եւ հետեւանքներով: Հարկաւոր է արդեօք վերստին ընդգծել, որ արտաքուստ նպաստաւոր պայմանները պիտի դեր կատարէին այս երեւոյթի ծագման համար, ոչ թէ մեր իրականութիւնը: Կարող է հարց լինել, որ Մասէհեանը թողնուած մեր պայմաններին, սկզբից եւեթ նուիրելով միայն մեր գրականութեան, այսօրուայ քանակութիւնը չէր ներկայացնի: Շատ է արդէն դատաւ գրականական գործիչի համար մեր իրականութիւնը: Բոկլի օրէնքը մեզանում անզօր է նոյն իսկ մտաւոր եւ գեղարուեստական հետաքրքրութիւն ստեղծելու գործում: Կարող է պատահել, որ մեր գրականութիւնը դեռ երկար ժամանակ զուրկ մնայ եւրոպական միւս մեծ ստեղծագործողների ամբողջական թարգմանութիւնից՝ գեղարուեստական պահանջներին համապատասխան վերարտադրութեամբ: Տուեալներ չունենք այսպիսի յաջորդականութեան համար: Ճնշիչ հեռանկարի դիմաց Շէքսպիրի երկերի մուտքը հայ գրականութեան մէջ կրկնակի մեծ երեւոյթի նշանակութիւն է ստանում: Եթէ հանրամարդկային մի հանձար պիտի թագաւորէր հայ գրականութեան մէջ, Մասէհեանը լուծել է խնդիրը, ում է պատկանում գերադասութիւնը: Սպէնսէրը ասում է, եթէ նա հարկադրուած լինէր ընտրելու՝ կամ ամբողջ գրականութիւնը, կամ Շէքսպիրին, առանց տատանուելու կ'ընտրէր Շէքսպիրին:

Որոշելու համար, թէ որքան է յաջողուել Մասէհեանին Շէքսպիրի թարգմանութիւնը, մենք լաւագոյն համարեցինք նախ դիմել համեմատութեան ուսական թարգմանութեան հետ, ընտրելով Շէքսպիրի գլուխ գործոցը՝ Համլէտը, Յայտնի է թէ ինչ բարձրութեան է հասած թարգմանչական ստեղծագործութիւնը Ռուսաց գրականութեան մէջ: Մենք ընտրեցինք ուսական վերջին թարգմանութիւնը — Կրոնենբերգի 1912 թ. կատարած: Համեմատութեան արդիւնքը ուրախալի է մեր գրականութեան համար. բանաստեղծական չափով գրող Կերոպական մեծ հեղինակի երկերի ամբողջական թարգմանութիւնը առաջին անգամ է, որ մեզանում գալիս է հասնում ուսական բարձրութեան: Իսկ ընդհանուր մեր թարգմանչի անգլիական լեզուի հիմնաւոր տիրապետութեան եւ խորը շէքսպիրագիտութեան, բնագրի ճշտօրէն վերարտադրութեան տեսակէտից նա մնում է անսայթակ

մի էական հանգամանք, որը ուսումնասիրման թարգմանիչը ղոհում է երբեմն բանաստեղծական արտաբերման գեղեցկութեան: Յայտնի է Վիկտոր Հիլգոյի ծայրահեղ պահանջը Շեքսպիրի թարգմանությունների վերաբերմամբ: «Շեքսպիրին» պիտի մոտենալ իբրեւ Աստուածաշնչին:

Սակայն այսպիսի խնդրում (համեմատություն ուսականի հետ) միշտ պիտի աչքի առաջ ունենալ մի խոշոր հանգամանք, թե որ աստիճանի կատարելագործություն է հասած ուսաց լեզուն, մանաւանդ նրա բանաստեղծական ոճը. մինչդեռ մեր աշխարհարարը գտնուում է դեռ միջին դարի պարզեցման պրոցեսում, իսկ բանաստեղծական լեզուն դեռ մանկական հասկում: Ընդհանրապես հաւասար պայմանների մէջ չեն գտնուում հայ եւ ուսումնասիրման թարգմանիչները:

Համէտի մէջ ամենաազդու վարկերն են, որ ամենախորհրդեղան ապրումները, վեհ մտքերը եւ բանաստեղծական յղմանը անբաժան զօրութեամբ են իրար, Համէտի «Լինել թէ չէ լինել» դուռն են իրար, Համէտի «Լինել թէ չէ լինել» մենախօսութիւնն է: Բերում ենք այդ վարկերն նախ հայ եւ ապա ուսումնասիրման վերաբերմամբ:

Լինել, թէ չլինել, այս է խնդիրը.

Որն է հոգեպէս աւելի անհիշ. Տանել գոռ բախտի պարսաբարբեր եւ պարբեր, Թէ զէնք վերցնել ցաւ ու վշտերի մի ծովի ընդ-դէմ,

Եւ՝ դիմադրելով, վերջ տալ բոլորին:

Մեռնել, քնանալ, չլինել աւելի. Եւ մտածել, թէ մի պարզ քնով մենք վերջ ենք տալիս

Այն սրտացաւին եւ բիւր բնական անձկութիւններին,

Որոնց ժառանգ է մեր հէգ մարմինը, Մի վախճան է դա՝ հոգով բաղձալի:

Մեռնել, ննջել, ննջել... գուցէ երազել. Այն ցաւն այդ տեղ է. քանզի այդ մահուան քնի ժամանակ

Ինչ կերպ երազներ պիտի գան դուցէ, Երբ այս մահացու կապանքը մեզից թօթա-փած լինենք:

Ահա ինչ որ մեզ խորհել պէտք է մայ, այս նկատումն է

Որ այսչափ երկար տեւել է տալիս թշուառութիւնը:

Թէ ոչ, ո՞վ արդեօք կ'ուզէր հանդուրժել Աշխարհի այնքան նախատինքներին եւ մտրակներին,

Հարստահարչի անիրաւութեան, Մեծամիտ մարդու արհամարհանքին, Քամահարած սիրոյ տուայտանքներին,

Օրէնքի բոլոր ձգձգումներին, Պաշտօնեաների աներեսութեան Այն հարուածներին, որ համբերատար արժանաւորը

Ստանում է միշտ անարժաններից:

Այն ինչ կարող էր մարդ իր հաշիւը իր ձեռքով փակել

Մի մերկ գաշոյնով: Ո՞վ կը յօժարէր այսքան բեռ կրել,

Հեծծել ու քրտնել տաղուկ կեանքի տակ, Եթէ երկիւղը մի ինչ որ բանի մահուանից յետոյ,

Այն անյայտ երկրի, որի սահմանից Ոչ մի ուղեւոր չէ վերադառնում,

Չը ձգէր կամքը երկբայութեան մէջ եւ մեզ չը ստիպէր

Տանել աւելի այն շարիքները որ այստեղ ունենք, Գան թէ սաւառնել դէպի նոր ցաւեր, որոնց անգէտ ենք:

...

Быть или не быть — вотъ въ чемъ вопросъ!

Что благороднѣе, сносить ли громъ и стрѣлы

Враждующей судьбы или возстать

На море бѣды и кончить ихъ борьбой?

Окончить жизнь, уснуть,

Неболѣе и знать что этотъ сонъ

Окончить грусть и тысячу ударовъ,

Удѣлъ живыхъ. Такой конецъ достоинъ

Желаніи жаркихъ. Умереть? Уснуть?

Но если сонъ видѣнія посѣтятъ?

Что за сны на смертный сонъ слетятъ,

Когда мы страхнемъ суету земную.

Вотъ что дальнѣйшій загромождаеть путь!

Вотъ отчего бѣда такъ долговѣчна

Кто бы снесъ бичъ и посмѣнія вѣка,

Безсиліе правъ, тирановъ притѣсненіе,

Обиды грдаго, забытую любовь

Презрѣнныхъ душъ презрѣніе къ заслу-гамъ,

Когда бы могъ насъ подарить покоемъ

Одинъ ударъ? Кто бы несъ бремя жизни,

Кто бы гнулся подъ тяжестью трудовъ?

Да только страхъ чего то послѣ смерти,

Страна безвѣстная, откуда путникъ

Не возвращался къ намъ смущаетъ волю...

...

Այս կտորից երեւում է, որ հայ եւ ուսումնասիրման թարգմանիչները իրար չեն զիջում գեղարուեստական արժանիքների տեսակետից: Սակայն կայ նկատելու մի կարեւոր հանգամանք: Ուսումնասիրման լեզուն մի կարեւոր հանգամանք է, որը չի կարող լինել թարգմանիչի ոճի կարեւոր հանգամանք:

ակներեւ պաթետիկ է. մինչդեռ յայտնի է, որ անգլիական մեծ հանճարի հիմնական յատկութիւնն է ընտելւած եւ պարզութիւն, որոնց դրօշմը նա դրեց անգլիական գրականութեան վերայ եւ նախորոշեց նրա ուղղութիւնը: Սրանից կարելի է եզրակացնել, որ Մասէհեանին ընդհանրապէս յատուկ ոճի պարզութիւնը որքան տեղի է Շէքսպիրի թարգմանութեան վերաբերմամբ: Գալով բնագրի հարադատ վերարտադրութեան, որ իդէալն է ամենայն մի թարգմանութեան, հնարաւորութեան սահմաններում, — այդ կողմից եւս առաւելութիւնը հայ թարգմանչի կողմէն է: Ստուգենք այս նոյն մոնոլոգի հայերէն եւ ռուսերէն թարգմանութիւնների իրարից տարբերուող պարբերութիւնները համեմատութեամբ անգլիերէն բնագրի հետ:

Հայերէն՝

Ո՞րն է հոգեպէս աւելի աղնիւ:

Ռուսերէն՝

Что благороднѣе?

Բնագիր՝

Ո՞րն է աւելի աղնիւը հոգու մէջ:

Ռուս թարգմանիչը զանց է առնում «հոգու մէջ» խօսքը: Շէքսպիրը զուր տեղը աւելորդ բառ չի դնել: Հոգին յիշելով, որոշումը, այսպէս ասած, թողնում է հոգուն: Այդ միտքը հայ թարգմանիչը ուղիղ է թարգմանել «հոգեպէս» բառով:

Հայերէն՝

Տանել գող բախտի պարսաքարերը եւ սլաքները, թէ զէնք վերցնել ցաւ ու վիշտերի մի ծովի եւ դիմադրելով՝ վերջ տալ բոլորին:

Ռուսերէն՝

Сносить ли громъ и стрѣлы
Враждающей судьбы или возстать
На море бѣтъ и кончить ихъ борьбой.

Բնագիր՝

Տանել կատաղի բախտի պարսաքարերը եւ նեաերը, թէ զէնք վեր առնել փորձանքների մի ծովի դէմ եւ դիմադրելով վերջ տալ նրանց: Հայերէն նոյնութեամբ է թարգմանուած: Մինչդեռ ռուս թարգմանիչը փոխել է պատկերը, գործածելով որոտ բառը, որ չկայ անգլիէներէնում: Չպիտի մոռանալ եւ այն, որ Համլէտը ինքնասպանութեան ճնշող տրամա-

դրութեան տակ չէր կարող անտեղի պաթետիկ բառ գործածել, որ առհասարակ յատուկ չէ Շէքսպիրին:

Հայերէն՝

Թէ ոչ ո՞վ արդեօք կ'ուզէր հանդուրժել,
Աշխարհի այնքան նախատինքներին եւ մտրակ-
ներին

Հարստահարչի անիրաւութեան...

Օրէնքի ձգձգումներին,

Պաշտօնեաների աներեսութեան,

Այն հարուածներին, որ համբերատար արժա-
նաւորը

Ստանում է միշտ անարժաններից,

Այն ինչ կարող էր մարդ իր հաշիւը իր ձեռքով
փակել

Մի մերկ դաշոյնով:

Ռուսերէն՝

Кто бы снесъ посмѣнія вѣка,
Безсиліе правъ, тирановъ притѣсненіе,
Обыды гордаго, забытую любовь,
Презрѣнныхъ душъ презрѣніе къ
заслугамъ:

Когда бы могъ насъ подарить покоемъ
Одинъ ударъ?

Բնագիր՝

Որովհետեւ ո՞վ կ'ուզէր տանել ժամանակի (աշխարհի) մտրակներին եւ արհամարանքներին, հարստահարչի անիրաւութեան, գողող մարդու արհամարանքին, արհամարուած սիրոյ գալարանքին, օրէնքի ձգձգումին, պաշտօնի (պաշտօնեաների) աներեսութեան եւ այն հարուածներին, որ համբերատար արժանաւորը ստանում է անարժանից, երբ նա ինքը կարող էր իւր հաշիւը փակել մի մերկ դաշոյնով:

Ռուս թարգմանիչը այս հատուածի աւելի շուտով բովանդակութիւնն է արտայայտում, քան թէ նրա թարգմանութիւնը տալիս: Հարստահարչի անիրաւութեան նա թարգմանում է — тирановъ притѣсненіе, այսինքն բռնակալների հալածանքը. օրէնքի ձգձգումին նա թարգմանում է безсиліе правъ, այսինքն օրէնքի թուլութիւն. պաշտօնի աներեսութեան բոլորովին չէ թարգմանում: Արհամարուած սիրոյ գալարանքին թարգմանում է забытую любовь — մոռացուած սէր: Երբ նա ինքը կարող էր իւր հաշիւը փակել մի մերկ դաշոյնով — թարգմանում է когда могъ насъ подарить покоемъ одинъ ударъ, այսինքն երբ մեզ կարող է պարգեւել հանգիստ մի հարուածը: Իսկ հայ թարգմանութիւնը, ինչպէս կարելի է նկատել տա-
րուած է միանգամայն համաձայն բնագրին:

